

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ КРИТИЧНОГО
МИСЛЕННЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ
ПРИ ВИВЧЕННІ ІНОЗЕМНИХ МОВ

Радикальні зміни, які відбуваються у сучасному вітчизняному освітньому середовищі і відзеркалюють тенденції розвитку світової освіти, особливо акцентують необхідність переорієнтації шкільного навчального і виховного процесу на забезпечення умов формування учня-громадянина розвинутого демократичного суспільства, якому притаманна динаміка соціального прогресу, прискорене зростання інформаційного потоку і, відповідно, барвисте різноманіття теорій, напрямків, ідей, поглядів. В таких умовах на перше місце виходить здатність і готовність людини аналізувати отриману інформацію, перевіряти і переосмислювати її, самостійно встановлювати істину, приймати рішення і аргументовано захищати свою позицію. Вкрай необхідним стає вміння мислити гнучко, динамічно, адаптувати своє мислення до мислення інших людей, бути толерантним і сприйнятливим. Власне, мова йде про виховання інтелекту творчої і незалежної особистості, здатної на критично-конструктивне бачення себе, оточуючого світу і своєї ролі в ньому.

Це завдання є актуальним на кожному етапі шкільної освіти, а її початкова ланка є фундаментом формування критичного мислення як пріоритетного напрямку виховання особистості сучасної молоді людини. Критичне мислення як світоглядна категорія має стати об'єктом професійної уваги кожного вчителя, який з перших кроків дитини у початковій школі є дотичним до процесу формування її поглядів, переконань, цінностей.

Саме з цієї причини розвиток критичного мислення дітей молодшого шкільного віку став об'єктом дослідження у даній статті. Обрання предмету дослідження пов'язане з інноваційними змінами у змісті шкільної початкової освіти, а саме – з обов'язковим запровадженням у початкових класах загальноосвітньої школи вивчення іноземної мови з 2-го класу і, відповідно, появою нової об'єктивної реальності, яка здійснює свій виховний вплив на молодших школярів.

Раннє вивчення іноземної мови є, по-перше, могутнім фактором розвиваючого впливу на дитину в цілому, по-друге, - засобом удосконалення таких комунікативних умінь, як чітке оформлення думки, формулювання запитання, ведення діалогу, по-третє, - потужним джерелом нової соціокультурної інформації, яка потребує з боку дитини постійного аналізу, порівняння, оцінювання тощо. Поєднання цих трьох чинників зумовлює суттєві можливості іноземної мови у формуванні критичного мислення дитини.

Уміння реалізувати такий виховний потенціал іноземної мови при навчанні дітей молодшого шкільного віку залежить значною мірою від урахування вчителем індивідуальних психологічних і вікових особливостей дітей, володіння педагогічними закономірностями і дидактичними прийомами формування критичного мислення.

Було б необ'єктивним стверджувати, що проблема формування критичного мислення в контексті шкільної освіти є новою для освітян, проте саме на порозі XXI-го століття вона набуває особливої актуальності завдяки сучасним трансформаційним демократичним процесам у суспільстві в цілому й освіті зокрема. Як відмічають автори концепції громадянської освіти в Україні (3, 2), існуюча в нашій державі система освіти слабо зорієнтована на формування у молоді демократичних цінностей, виховання громадянина демократичної держави, навчально-виховний процес недостатньо спрямований на формування демократичного світогляду, невід'ємною часткою якого є критичне мислення.

Обґрунтування багатьох принципових положень, які забезпечують критичність мислення можна знайти в працях, присвячених розвиваючому

навчанню (Н.Ф.Тализіна, В.В.Давидов, Д.Б.Ельконін, Г.С.Костюк) та застосуванню проблемного підходу у навчанні: зокрема, про перетворюючий характер пізнавальної діяльності учнів (М.І. Махмутов; М.М.Скаткін); співвідношення і чергування індивідуального і спільного пошуку рішення (А.М.Матюшкін); необхідність формування особистісного ставлення до проблеми в процесі її вирішення (А.В.Фурман). Проте у порівнянні з дослідженнями методології, теорії і практики критичного мислення, здійсненими на Заході (Ch. Jernstedt, I. Bloom, G. Steel, C. Meredith, Ch. Templ) для науково-педагогічного осередку України ця область практичного застосування все ще залишається, за словами А.В.Тягла (4), «білою плямою» і розвивається головним чином завдяки спільним міжнародним проектам, семінарам-практикумам, майстер-класам, які періодично проводяться у вітчизняних освітніх закладах. Фактично першою спробою обґрунтувати доцільність введення критичного мислення в ранг освітньої дисципліни є монографія А.В.Тягла та Т.С.Воропай “Критическое мышление: Проблема мирового образования XXI века”, видана у 1999 р. Проте у ній розглядаються джерела, витоки, проблеми теоретичної розробки і практичного запровадження критичного мислення у сучасну вищу освіту. Поза зоною належної уваги все ще залишається шкільна освіта у цілому і, зокрема, її початковий етап. Досить спорадичним є також дослідження специфіки запровадження критичного мислення у методику викладання окремих дисциплін, наприклад, математики (С.А.Горькова, 2001).

У зв'язку з цим задачею даного дослідження є аналіз загальних педагогічних і дидактичних умов формування критичного мислення молодших школярів при вивченні іноземної мови з урахуванням психологічних особливостей цієї вікової групи дітей.

Насамперед, слід з'ясувати, оволодіння якими мислительними операціями необхідне для забезпечення характеристик, притаманних критичному мисленню. З цією метою скористаємося запропонованою в літературі (Karen

Gocsik, 1997) класифікацією елементів, які входять до складу критичного мислення. Серед них:

спостереження, які дозволяють виділити:

факти, у відповідності з наявністю чи відсутністю яких

робляться: висновки, перевіряючи які, можна здійснювати:

припущення, на основі яких формуються:

погляди, виходячи з яких під дією законів логіки будуються:

аргументи.

Коли виникає необхідність оцінити аргументи іншої сторони, ми застосовуємо критичний аналіз, за допомогою якого оцінюємо інші спостереження, факти, висновки, припущення, погляди і аргументи.

Відповідно слід виділити такі мислительні операції і характеристики критичного мислення, які підлягають формуванню на всіх етапах шкільної освіти, починаючи з початкового:

- аналіз інформації, відбір необхідних фактів, порівняння фактів і явищ, їх класифікація (аналітичність мислення);
- установлення асоціацій з раніше вивченими, знайомими фактами і явищами, з новими якостями предмета чи явища (асоціативність мислення);
- розуміння внутрішньої логіки проблеми, виведення закономірностей, уміння будувати логічну послідовність дій, необхідних для вирішення проблеми, доводити вірність прийнятого рішення (логічність мислення);
- розгляд предмету чи проблеми цілісно, об'єктивно, у взаємодії усіх зв'язків і характеристик (системність мислення);
- прийняття рішення і здатність нести за нього відповідальність (самостійність мислення).

Американський філософ і педагог Джон Дьюї (2) вважає, що природні здатності дитини робити певні висновки потребують суттєвого виховного впливу, щоб перетворитися у навички критичного розгляду. Головною задачею такого виховного впливу є створення умов для формування критичного мислення.

З поміж різноманітних психологічних умов, які супроводжують процес навчання іноземної мови дітей молодшого шкільного віку, до числа таких, що можуть сприяти формуванню критичного мислення, слід віднести наступні.

По-перше, уміле інформаційне мотивування діяльності завдяки новизні та евристичності матеріалу, який підлягає осмисленню. Слід враховувати, що молодшим школярам притаманне палке бажання вчитися, пізнавати щось нове. Відкриття перед ними можливостей іноземної мови як нового засобу спілкування, ознайомлення з соціокультурними реаліями інших країн розвиває у них здатність засвоювати і переробляти нову інформацію, сприяє усвідомленню тієї істини, що існують різні способи мислення, різні шкали оцінювання предметів і явищ.

При цьому важливо сформуванати у дітей таке ставлення до інформації, при якому вона виступає не кінцевим, а відправним пунктом пізнавальної діяльності. Адже навіть молодшим школярам накопичений ними життєвий досвід дозволяє порівнювати та аналізувати, наприклад, стереотипи поведінки людей у рідній та іноземній країні, правила етикету, культурні звичаї і традиції. Пам'ятаймо, що саме завдяки критичному мисленню процес пізнання набуває індивідуальності, осмислюється кожною дитиною з позицій її досвіду.

Другою психологічною умовою є переконливість аргументування, оскільки критично мисляча людини усвідомлює, що існують й інші варіанти вирішення певної проблеми і старається довести, що обране нею рішення є достатньо логічним і раціональним. Центром аргументування виступає твердження, яке спирається на низку доводів, кожен з яких, у свою чергу, підкріплюється певними доказами. Аргументація виграє, якщо вчитель настроюватиме учнів на врахування можливих контраргументів. Визнання інших точок зору тільки посилюватиме аргументацію. Навчальні мовленнєві ситуації, які є важливою складовою процесу вивчення іноземної мови, дозволяють ставити перед учнями досить різноманітні пізнавальні, соціальні, моральні, етичні та інші проблеми, до розв'язання яких необхідно підходити аргументовано і які створюють благотворний ґрунт для формування критичного мислення.

По-третє, важливо досягати усвідомлення дітьми власної позиції на стільки, щоб вони могли піддати сумніву як власну аргументацію, так і аргументи інших сторін. Таким чином забезпечується гнучкість мислення. При цьому слід враховувати, що у молодшому шкільному віці формується особистісне ставлення до речей і процесів, яке зберігається протягом усього життя, тому важливо, щоб це ставлення було гнучким, критичним і самокритичним, а не догматичним і зашкарублим. Заохочуючи дитину до критичності мислення, не слід змішувати це поняття з “критиканством” – дріб’язковою упередженою критикою, яка переслідує насамперед мету не встановлення істини, а просто критики заради критики, знаходження вад і хиб.

До важливих педагогічних умов формування критичного мислення слід віднести такі:

Соціологізація навчально-виховної діяльності. Критичне мислення є за природою явищем соціальним, оскільки воно передбачає обмін думками, порівняння аргументації, дискутування, оцінювання власної позиції очима інших людей тощо. У кінцевому результаті кожна критично мисляча людина орієнтується на певну спільноту, виходить з певної системи соціальних цінностей і ставить більш широкі цілі, ніж суто конструювання власної особистості. Молодші школярі у своєму соціальному розвитку знаходяться ще на початковому етапі формування таких особистісних характеристик, які дозволяли б їм усвідомити себе в процесі спілкування з іншими: бути самокритичними, толерантними, уміти сприймати критику, слухати інших, співпрацювати, не бути агресивними тощо. Тому важливою педагогічною умовою формування їх критичного мислення є створення атмосфери зацікавленості і доброзичливої співпраці на уроці, активне залучення учнів до парної і групової роботи.

Демократичний характер педагогічного спілкування і свобода слова. Досягнення на уроці демократичних стосунків між більшістю і меншістю при обговоренні певної проблеми, є дієвим гарантом існування критичного мислення. Та обставина, що молодші школярі є особливо чутливими до думки

вчителя і схильними приймати його точку зору як єдино вірну, доводить важливість перетворення спілкування в класі в лабораторію демократичного діалогу і демократичного суспільства.

Самостійність і індивідуальність мислення. Вже починаючи з дитячих років дитину слід привчати формулювати свої думки, оціночні судження. переконання незалежно від інших. Тобто, мислення може бути критичним тільки тоді, коли воно має індивідуальний характер. Це не означає, що, у навчанні дитини мислити самостійно пріоритетним має стати оригінальність думки, її несхожість з уже існуючими. Навпаки, для розвитку позитивної самооцінки дитини молодшого шкільного віку надзвичайно важливим є відчуття, що вона в результаті самостійного пошуку прийшла до висновку, який приймається як вірний і іншими членами колективу: однокласниками, учителем, батьками. Критично мисляча людина часто поділяє точку зору інших. До того ж, бережливе ставлення суспільства до “вічних” моральних істин, які визначають межу між добром і злом, порядністю і непорядністю, забезпечує таку важливу складову його розвитку, як наступність.

Розвиток пізнавального інтересу. Молодшим школярам особливо притаманна допитливість: помічаючи щось нове, вони обов'язково хочуть дізнатися, що це. Але справжній пізнавальний процес характеризується намаганням людини, яка його здійснює, вирішувати пізнавальні проблеми і відповідати на запитання, які виникають в силу її власних інтересів і потреб.

На думку Д.Дьюї, критичне мислення виникає тоді, коли у полі зору учнів з'являється певна проблема, фокусування пізнавального інтересу на якій стимулює природну допитливість і змушує шукати її вирішення. Ситуативно-тематична побудова змісту шкільного курсу іноземної мови дозволяє вчителю при підготовці до занять спершу самому визначати коло вартих обговорення проблем, а згодом, коли учні набудуть певного досвіду розв'язання таких проблем, допомагати їм самостійно аналізувати, які проблеми те чи інше явище породжує. Наприклад, при обговоренні традиційної теми “Погода” молодшим школярам цілком доступно проаналізувати на іноземній мові таке явище, як

дощ, з точки зору того, які проблеми, для кого і у яких сферах життєдіяльності може викликати дощова погода. Завдяки критичній направленості мислення рутинне “школярство” перетворюється на цілеспрямовану, змістовну особистісно-спрямовану діяльність, у процесі якої діти здійснюють реальну інтелектуальну роботу і знаходять відповіді на життєві запитання.

Помилково з точки зору сучасної педагогіки вважати, що одного лише змісту навчального матеріалу достатньо для автоматичного формування критичного мислення учнів. Цій меті мають слугувати також відповідні дидактичні засоби. Деякі з них виявляються ефективним вже на початковому етапі навчання іноземної мови.

Одним з них є активне використання читання та письма. Письмове мовлення, яке розглядається сучасною шкільною програмою з іноземної мови як невід’ємний компонент мовленнєвої компетенції учнів, робить видимим процес викладу думок. Читаючи текст, учень має можливість проаналізувати логіку викладу і зробити для себе певні висновки. Навіть нескладні тексти для читання, спеціально організовані вчителем і запропоновані молодшим школярам, можуть спонукати учнів до постановки і обговорення запитань, які стимулюють критичне мислення, наприклад: яка інформація у тексті є найбільш важливою, що можна було б вилучити з тексту без порушення аргументації, чи можна поміняти місцями абзаци тексту, не порушивши логіку подій, тощо. У процесі ж власної продуктивної письмової діяльності учень мислить самостійно, користується усім накопиченим багажем мовного матеріалу, формулює свою особисту точку зору і аргументує її відповідно до поставленої ним самим мети. Крім того, письмове мовлення (і у вигляді тексту для читання, і як самостійна письмова творчість учня) завжди носить соціальний характер, оскільки воно розрахована на певного читача. Існує навіть спеціальна технологія розвитку критичного мислення через читання та письмо, яку розробляють американські педагоги Дж.Л.Стіл, К.С.Мередіт, Ч.Темпл, С.Уолтер.

Активізація процесів пізнання, яка характеризує критичне мислення, відбувається також у ході проведення з дітьми навчальних досліджень, наприклад країнознавчого характеру; розвитку їх інтелектуальних умінь при розв'язанні різноманітних лінгвістичних загадок; формування комунікативних умінь з використанням інтерактивних технологій, зокрема ситуативних діалогів, дебатів, рольових ігор, проектних завдань

Важливо також постійно підтримувати зворотній зв'язок з учнями. У роботі з молодшими школярами доцільно після виконання завдання не тільки вербально оцінювати академічні досягнення, але й обов'язково обговорити успіхи учнів у спілкуванні один з одним, запитати у них, як вони збираються діяти надалі у цьому напрямку, чітко доводити до відома учнів, що саме, як і чому буде оцінюватися наступного разу.

Змальовані в даній статі загальні контури проблеми формування критичного мислення молодших школярів на уроках іноземної мови дають певне уявлення про важливість і необхідність створення спеціальних педагогічних умов і використання дидактичних технологій, побудованих на врахуванні психологічних особливостей цієї вікової групи. За межами здійсненого дослідження залишилися питання розробки конкретної стратегії розвитку критичного мислення при навчанні іноземної мови, підготовки вчителя до реалізації такої стратегії, співвідношення монособ'єктної і полісуб'єктної моделей поведінки вчителя та інші напрямки, які заслуговують на особливу увагу і можуть стати предметом подальшого дослідження в контексті проблеми формування критичного мислення.

Список використаної літератури:

1. Гражданское образование: содержание и активные методы обучения. Под ред. С.Шехтера и Н.Воскресенской. – М.:ЗАО «Учительская газета». – 1998. – 190с. – Второе издание.
2. Дьюи Д. Психология и педагогика мышления. - М., 1997.
3. Освіта для демократії в Україні. Інформаційний бюлетень. – К.2000. – Випуск 2. – 8с.

4. Тягло А.В., Воропай Т.С. Критическое мышление: Проблема мирового образования XXI века. – Харьков:Ун-т внутр. дел., 1999.

5. А.В.Фурман.Проблемні ситуації в навчанні – К.:Радянська школа.,1991.

6. Клустер Д. Что такое критическое мышление?//Русский язык.–2002.-№29.

7. Browne M.N., Keeley S.M. Asking the right questions. A guide to critical thinking. 5 ed. Upper Saddle River, N.J., 1998.